

УДК 338.33
© 2014

Лозинська Т. М., доктор наук із державного управління
Полтавська державна аграрна академія

Чаговець О. В., аспірант

(Науковий керівник – доктор наук із державного управління Т. М. Лозинська)
Харківський Національний аграрний університет

ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТНОЇ СТІЙКОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ШЛЯХОМ ЇХ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ

Рецензент – доктор економічних наук Х. З. Махмудов

Обґрунтовано актуальність здійснення аналізу готовності сільськогосподарських підприємств до диверсифікації з метою підвищення їх конкурентної стійкості. Виявлено тенденції розвитку сільськогосподарського ринку та встановлено спонукальні причини диверсифікації сільськогосподарських підприємств. Наведено результати застосування методу тривимірної морфологічної класифікації щодо виявлення стану готовності підприємств до диверсифікації. Охарактеризовано зміст причинно-наслідкових зв'язків, що виникають унаслідок поєднання господарських процесів із різними параметрами. Звертається увага на суб'єктивність сільськогосподарських підприємств у процесі диверсифікації.

Ключові слова: конкурентна стійкість, диверсифікація, тривимірна морфологічна класифікація, вертикальна інтеграція.

Постановка проблеми. Конкурентна стійкість сільськогосподарських підприємств визначається не лише їх здатністю протягом тривалого часу забезпечувати споживачів продукцією, що користується попитом, а й спроможністю завдяки цьому збільшувати обсяги виробництва, доходність і рентабельність господарської діяльності. Не зважаючи на помітні позитивні зрушення в сільському господарстві України протягом останніх років (збільшення валового виробництва окремих видів продукції – зерна, соняшнику, м'яса птиці, яєць, – зростання продуктивності праці, збільшення експорту тощо), галузь має певні об'єктивні обмеження щодо економічного зростання, що спонукає до більш реалістичної оцінки ринкової ситуації та пошуку можливостей збереження чи зміцнення фінансової стійкості підприємств. Однією з таких можливостей є диверсифікація діяльності. У зв'язку з цим виникає необхідність аналізу стану сільськогосподарських підприємств із точки зору їх здатності до диверсифікації, що є наразі актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Диверсифікація як предмет дослідження приваблювала увагу вчених у рамках вивчення управління ризиками чи стратегічного управління [2; 7; 8]. Зокрема А. Шепіцен зазначає, що диверсифікація застосовується з метою зменшення ризиків, освоєння нових сегментів ринку, збільшення доходу підприємства [8, с. 256]. Здебільшого автори-розробники методологічних основ диверсифікації подають її як результат суб'єктивного процесу прийняття управлінського рішення, щоправда, такого, що здійснюється під тиском об'єктивних обставин [3]. У цьому зв'язку примітною є точка зору В. Ткачука, який вказує на об'єктивний характер диверсифікації та її здатність сприяти економічній стійкості [7, с. 59]. Такий погляд видається нам актуальним із двох причин: а) так само як поділ праці є об'єктивним наслідком розвитку продуктивних сил суспільства, диверсифікація відображає об'єктивний процес розвитку підприємств, що вичерпали економічний ресурс спеціалізації, тому важливо визначити момент і ступінь готовності підприємства до диверсифікації; б) диверсифікація розглядається як об'єктивна основа забезпечення конкурентної стійкості, а отже, необхідним є визначення кількісних пропорцій розподілу капіталу між видами виробництва, що забезпечать оптимальне співвідношення між витратами та доходами.

Тож виявлення готовності підприємств до диверсифікації набуває актуальності як із наукової, так і з практичної точок зору.

Метою статті є виявлення здатності сільськогосподарського підприємства до диверсифікації з метою підвищення його конкурентної стійкості.

Завдання статті полягає у здійсненні розподілу підприємств за критерієм їх здатності до диверсифікації з використанням методу тривимірної морфологічної класифікації.

Результати дослідження. Аналіз основних економічних показників функціонування аграрного ринку та узагальнення результатів дослідження окремих учених дозволяють виявити декілька тенденцій його розвитку, які змушують говорити про необхідність більш активного застосування стратегій диверсифікації сільськогосподарськими підприємствами. Якщо коротко, то такими тенденціями є:

а) сповільнення темпів зростання валового сільськогосподарського виробництва у порівнянні з промисловим в умовах ринку, близького до насичення (мова йде про задоволення попиту, який ідентифікується як потреба, підкріплена купівельною спроможністю) [5];

б) зменшення протягом 1990–2014 рр. чисельності населення України, що є однією з базових детермінант попиту на продовольство. Зауважимо, що в 2014 р. спостерігається стрімкоподібне скорочення чисельності населення України за рахунок анексії Кримської автономії республіки та еміграції жителів Східної України до Російської Федерації, що поряд з іншими чинниками (інфляцією, заморожуванням заробітних плат, зростанням безробіття, здешевленням національної валюти) суттєво звужує внутрішній ринок продовольства;

в) загострення системної кризи у відносинах із Російською Федерацією, що негативно позначається на торгівлі сільськогосподарською продукцією;

г) зростання ризиковості галузі внаслідок розриву інтеграційних зв'язків із підприємствами II і III сфер АПК [1], що погіршує конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств [4].

Наведені на рисунку індекси валового виробництва сільськогосподарської продукції в Україні свідчать про помірні темпи його зростання в останні роки попри збільшення продуктивності праці, ріст цін реалізації та притік інвестицій у галузь.

За цих умов диверсифікація, безперечно, може розглядатися як спосіб збереження конкурентних позицій підприємства.

У процесі обґрунтування напрямів диверсифікації завжди постає питання вибору найбільш вигідного її варіанту з урахуванням довгострокової перспективи розвитку підприємства. Важливого значення при цьому набуває аналіз впливу напряму диверсифікації на витрати виробництва.

Враховуючи витратний аспект, диверсифікацію сільськогосподарські підприємства можуть застосовувати за умови:

- зростання виробничих витрат, що унеможливує отримання підприємством додаткового прибутку на існуючому ринку й обумовлює зниження його конкурентоспроможності;
- збільшення витрат на зберігання й просування продукції внаслідок падіння попиту;
- неефективного використання надлишку капіталу.

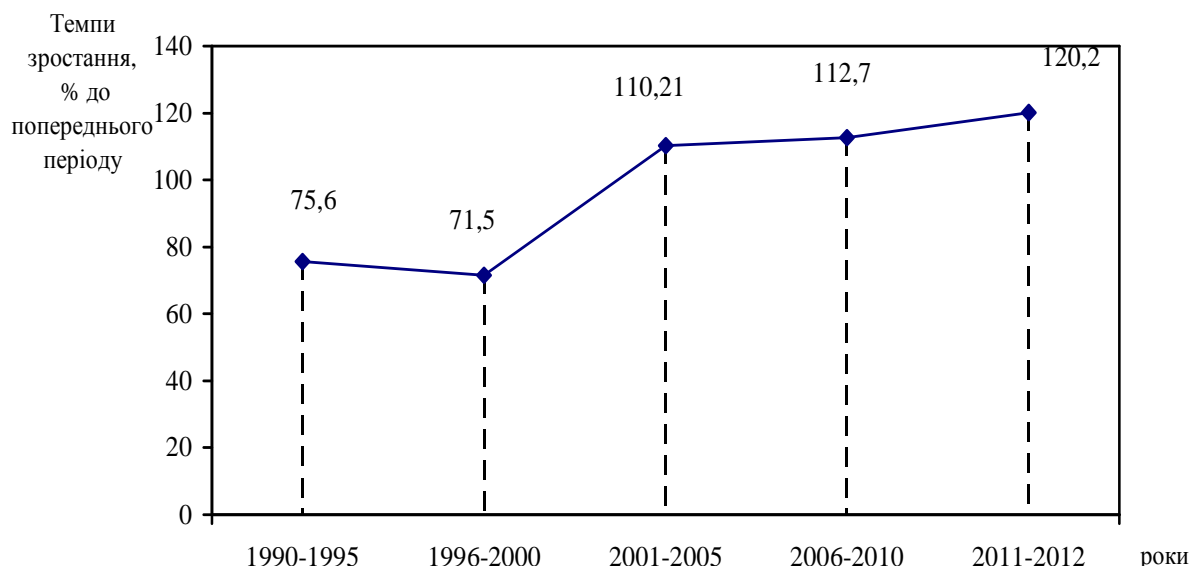

Рис. Індекси валового сільськогосподарського виробництва в Україні, % до попереднього періоду

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України

Прийняття підприємством рішення про диверсифікацію, пов'язаного зі знаходженням можливостей для зміцнення конкурентної позиції, одночасно стосується його виходу на новий для себе товарний ринок й передбачає виявлення готовності підприємства взяти на себе додаткові фінансові ризики, що неминуче виникають у ході освоєння нових сфер діяльності.

Варто зазначити, що прийняття рішення щодо диверсифікації й часу її здійснення є досить складним завданням із точки зору врахування впливу невизначеності на успішність рішення. Для обґрунтування подібних управлінських рішень можна використовувати метод тривимірної морфологічної класифікації станів підприємств («Куб Цвіккі»).

Застосовуючи вказаний метод доцільно використовувати таку сукупність показників: динаміку фінансового стану підприємства; рівень забезпеченості ресурсами; фактичний рівень диверсифікації. На основі статистичної та бухгалтерської звітності визначається рівень горизонтальної диверсифікації, що і враховується в моделюванні ситуацій за даною методикою.

Морфологічна класифікація дає змогу розглянути всі можливі варіанти поєднання факторів, що можуть вплинути на процес прийняття рішення про диверсифікацію. За кожним показником передбачається дихотомічна градація, результатом чого є утворення восьми можливих комбінацій сполучення обраних показників (див. табл.).

Визначення можливості чи необхідності диверсифікації ґрунтується на умозаключеннях, побудованих на підставі виявлення причинно-наслідкових зв'язків, а саме:

1. Зростання рівня забезпеченості ресурсами та фінансової стійкості навіть за невисокого рівня диверсифікації дозволяє підприємствам здійснювати капіталовкладення в інші галузі, не пов'язані з основним видом діяльності, зокрема поглиблювати вертикальну диверсифікацію, в першу чергу з метою мінімізації економічних ризиків та освоєння інших сегментів ринку. Зауважимо, що разом із отриманням вигод за рахунок різноманіття може зростати ризик втрат доходності й капіталу через розпорошення коштів.

Визначення здатності сільськогосподарських підприємств до диверсифікації за певної комбінації факторів

Можливий варіант	Характеристика показників	Бажана поведінка
1	Динаміка фінансового стану – зростання. Рівень забезпеченості ресурсами – збільшення. Рівень диверсифікації – високий.	Вертикальна диверсифікація
2	Динаміка фінансового стану – зростання. Рівень забезпеченості ресурсами – збільшення. Рівень диверсифікації – низький.	Бажана диверсифікація
3	Динаміка фінансового стану – зростання. Рівень забезпеченості ресурсами – зниження. Рівень диверсифікації – високий.	Можлива вертикальна диверсифікація
4	Динаміка фінансового стану – зростання. Рівень забезпеченості ресурсами – зниження. Рівень диверсифікації – низький.	Можлива диверсифікація
5	Динаміка фінансового стану – зниження. Рівень забезпеченості ресурсами – збільшення. Рівень диверсифікації – високий.	Небажана диверсифікація
6	Динаміка фінансового стану – зниження. Рівень забезпеченості ресурсами – збільшення. Рівень диверсифікації – низький.	Можлива горизонтальна диверсифікація
7	Динаміка фінансового стану – зниження. Рівень забезпеченості ресурсами – зниження. Рівень диверсифікації – високий.	Необхідна диверсифікація
8	Динаміка фінансового стану – зниження. Рівень забезпеченості ресурсами – зниження. Рівень диверсифікації – зниження.	Необхідна диверсифікація

Джерело: розроблено авторами

2. Передумовою диверсифікації є достатня забезпеченість ресурсами та поліпшення фінансового стану підприємства. Важливим чинником, який може підштовхнути керівництво до прийняття рішення щодо диверсифікації, є вичерпність можливостей для розвитку в межах тієї галузі, де здійснює свою діяльність підприємство.

3. У разі покращання фінансового стану підприємства, високому коефіцієнті диверсифікації, навіть за зниження рівня його забезпеченості виробничими ресурсами є можливість для здійснення диверсифікації, насамперед вертикальної, що технологічно пов'язана з основним видом діяльності, хоча потребує принципово іншого ресурсного забезпечення.

У цьому випадку скорочення ресурсозабезпечення виробництва продукції однієї галузі не гальмує створення ресурсного потенціалу для виробництва продукції інших галузей. Не виключається також можливість конгломератної диверсифікації.

4. За низького фактичного рівня диверсифікації та зниження рівня забезпеченості ресурсами поглиблення диверсифікації можливе за умови зміцнення фінансового становища підприємства, оскільки для залучення додаткових ресурсів необхідні вільні грошові кошти.

5. Фінансовий стан підприємства є визначальним у плануванні будь-яких змін, тому навіть у разі збільшення рівня забезпеченості виробничими ресурсами та високому фактичному рівні диверсифікації його погіршення унеможливило вкладення капіталу в інші виробництва. Передусім варто зосередити зусилля на пошуку джерел і резервів підвищення ефективності використання наявних ресурсів.

6. За умови збільшення забезпеченості ресурсами та низького рівня диверсифікації доцільним може бути перерозподіл ресурсів на виробництво додаткових видів продукції однакової галузевої приналежності з основним виробництвом (горизонтальна диверсифікація), що в майбутньому дозволить поліпшити фінансовий стан підприємства.

7. Два останні варіанти стану підприємства передбачають пошук інших можливостей для вкладання капіталу, адже зменшення рівня забезпеченості ресурсами, погіршення фінансового стану підприємства обумовлює необхідність прийняття антикризових рішень щодо зміни галузевої структури, перегляду асортиментного складу продукції, модернізації, ліквідації тощо.

Виявлення диверсифікаційних можливостей підприємства передбачає, що ініціатором диверсифіка-

ції є власне підприємство, тобто воно має гранично високу суб'єктність стосовно ухвалення відповідного рішення.

Підприємства, позбавлені фінансових можливостей для розширення своєї присутності в інших галузях, також можуть бути диверсифіковані, проте ініціатором відповідного процесу буде стороннє підприємство, яке й виступатиме інтегратором.

Найчастіше сільськогосподарські підприємства стають суб'єктами вертикальної інтеграції, що виражає тенденцію органічного злиття діяльності підприємств різних галузей. Вертикальна інтеграція в аграрних галузях об'єктивно сприяє ефективному проникненню НТП в усі ланки продовольчого ланцюжка, є основою уніфікації технологічних процесів і, як наслідок цього, – підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в цілому [6, с. 178].

Крім економічної детермінованості необхідність тісної взаємодії з нисхідними і висхідними галузями обумовлюється сезонністю виробництва, залежністю від природно-кліматичних факторів, високими нормативними запасами, низькою ціновою еластичністю попиту та пропозиції, що сприяє формуванню функціонально-галузевої структури агробізнесу.

Не зважаючи на фрагментарний характер створення передумов для розвитку вертикальної інтеграції в аграрному секторі економіки України, цей процес набуває яскраво вираженого характеру в межах створення надпотужних компаній холдингового типу, які демонструють високу конкурентну стійкість.

Висновок. У результаті проведеного дослідження виявлено низку причин, які стимулюють використання стратегії диверсифікації сільськогосподарськими підприємствами. Загалом диверсифікація дозволяє інтегрувати агропромисловий і торговельний капітал, що зменшує ризикованість ведення господарської діяльності та підвищує її ефективність, насамперед шляхом економії трансакційних витрат (витрат на просування і розподіл продукції). Дослідження стосувалося також аналізу комбінацій показників, які відображають економічний стан підприємств і дають змогу встановити рівень їх готовності до диверсифікації. Наведені результати дослідження дають змогу керівникам підприємства більш обґрунтовано ухвалювати управлінські рішення щодо вибору стратегії діяльності, яка забезпечуватиме стійку конкурентоспроможність підприємств.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Амбросов В. Я.* Системні зв'язки організаційної структури підприємств / В. Я. Амбросов // Економіка АПК. – 2011. – №7. – С. 110–116.
2. *Ковтун О. А.* Методи та ризики диверсифікації підприємств / О. А. Ковтун // Наука й економіка. – 2008. – №1 (9). – С. 114–119.
3. *Корінько М. Д.* Диверсифікація: теоретичні та методологічні основи : [моногр.] / М. Д. Корінько. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 447 с.
4. *Мацибора Т.* Конкурентоспроможність як фактор інвестиційної привабливості видів економічної діяльності / Т. Мацибора // Економіка України. – 2011. – №9. – С. 38–42.
5. *Пасхавер Б.* Сценарії розвитку агросфери / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2011. – №11. – С. 38–44.
6. *Ревенко Л. С.* Мировой рынок продовольствия в эпоху «генной революции» / Л. С. Ревенко. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 302 с.
7. *Ткачук В. І.* Диверсифікація аграрного підприємства : [моногр.] / В. І. Ткачук – Житомир : ЖНЕУ, 2011. – 268 с.
8. *Шепіцен А. О.* Стратегія диверсифікації як основа формування конкурентоспроможності аграрної продукції / А. О. Шепіцен // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2003. – №3. – С. 256–259.